

Ευχαριστίες

Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων στον ατζέντη μου, Λουίτζι Μπονόμι από το LBA, και στον Ρομπ Μπαρτόλομιου από το Creative Assembly (Sega), γιατί έθεσαν σε λειτουργία αυτό το σχέδιο· στον Τζέρεμι Τρεβάθαν, την Κάθριν Ρίτσαρντς και την ομάδα στον εκδοτικό οίκο Macmillan για τη δουλειά που έκαναν προκειμένου να εκδοθεί αυτό το βιβλίο, καθώς επίσης και στον Πίτερ Γουόλβερτον και την Ανν Μπρούερ στο St Martin's Press στη Νέα Υόρκη, καθώς και στην ομάδα του The Creative Assembly για τη συμβολή τους. Χρωστώ ένα ιδιαίτερο «ευχαριστώ» στον Μάρτιν Φλέτσερ για την εξαιρετική δουλειά που έκανε στην επιμέλεια, και στην Ανν Βέριντερ για τις διορθώσεις και τον εξονυχιστικό έλεγχο του χειρογράφου σε κάθε στάδιο, αλλά και για τις πολύ χρήσιμες συμβουλές που μου έδωσε.

Είμαι ευγνώμων στον Μπράιαν Γουόρμινγκτον, ομότιμο υφηγητή στην Αρχαία Ιστορία στο Πανεπιστήμιο του Μπρίστολ και συγγραφέα του βιβλίου *Καρχηδόνα* (Penguin, 1964), γιατί με δίδαξε την ιστορία της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας με τέτοιο αξιομνημόνευτο τρόπο και γιατί ενθάρρυνε το ενδιαφέρον μου για τους Πουνικούς Πολέμους. Για την ανάμειξή μου με την αρχαία ιστορία της Καρχηδόνας χρωστώ πολλά στον Χένρι Χερστ, επιβλέποντα την εκπόνηση του διδακτορικού μου στο Κέμπριτζ και διευθυντή της Βρετανικής Αποστολής στην UNESCO στο πρόγραμμα με την επωνυμία «Save Carthage», ο οποίος με προσκάλεσε να λάβω μέρος στην ανασκαφή που έκανε στην είσοδο του λιμανιού και υποστήριξε και τη δική μου αποστολή στην Καρχηδόνα για υποθαλάσσιες έρευνες την επόμενη χρονιά. Αυτό το σχέδιο πήρε σάρκα και οστά με τη βοήθεια της Βρετανικής Ακαδημίας, της Σχολής Κλασικών

Σπουδών του Πανεπιστημίου του Κέιμπριτζ, των Καναδικών Κοινωνικών Επιστημών και του Συμβουλίου Ερευνών Ανθρωπιστικών Σπουδών, καθώς και του δρ Αμπντελματζίτ Ενάμπλι, διευθυντού του Μουσείου της Καρχηδόνας· είμαι επίσης ευγνώμων στα μέλη των πολλών αποστολών για το έργο που πρόσφεραν για την πραγμάτωση αυτών των προγραμμάτων.

Μελέτησα για πρώτη φορά το πεδίο μάχης της Πύδνας και το γλυπτό από το μνημείο του Αιμίλιου Παύλου σε ταξίδια μου στην Ελλάδα που χρηματοδοτήθηκαν από το Σύλλογο Αρχαιοφίλων του Λονδίνου. Η γνώση μου πάνω σε αρχαίες ναυτικές εχθροπραξίες διευρύνθηκε κατά πολύ κατά τη διάρκεια των ταξιδιών μου στην ανατολική Μεσόγειο, με μια υποτροφία από το Winston Churchill Memorial Travel Fellowship, όπου μου δόθηκε η ευκαιρία να περάσω χρόνο στη Χάιφα, στο Ισραήλ, και να μελετήσω τον κριό του Αθλίτ –τον μοναδικό κριό αρχαίου πολεμικού πλοίου που σώζεται– και ύστερα στην Ελλάδα, για να μελετήσω από κοντά την τριήρη *Ολυμπιάς*. Το ενδιαφέρον μου για την αρχαία Ρώμη μεγάλωσε ύστερα από πολλές επισκέψεις που έκανα για να εξερευνήσω την αρχαία ιστορία της πόλης – το πιο αξιομνημόνευτο ταξίδι ήταν αυτό που έκανα μαζί με τον πατέρα μου, όταν συζητήσαμε την πιθανότητα να εντοπίσουμε επακριβώς απομεινάρια από μία συγκεκριμένη ημερομηνία και να γράψω ένα βιβλίο βασισμένο σε αυτά· αυτό με οδήγησε στο να ιχνηλατήσω το πιθανό δρομολόγιο της θριαμβευτικής παρέλασης του Αιμίλιου Παύλου στα 167 π.Χ. και να μελετήσω οικοδομήματα που εξακολουθούν να σώζονται ανάμεσα στα ερείπια της Αγοράς και αλλού στη Ρώμη, που χρονολογούνται σ' εκείνη την περίοδο. Είμαι επίσης ευγνώμων στον αδελφό μου Άλαν για τις φωτογραφίες και τη λήψη κινηματογραφικών πλάνων, όπως επίσης και στην Τζόρνταν Γουέμπερ για τη βοήθειά της στην ιστοσελίδα μου.

Εισαγωγικό Σημείωμα

Κατά τον δεύτερο αιώνα π.Χ., η Ρώμη ήταν ακόμα δημοκρατία, την οποία κυβερνούσαν εύποροι πατρίκιοι, από οικογένειες με γενεαλογικό δέντρο που αναγόταν στα πρώτα χρόνια ύπαρξης της πόλης, περίπου εξακόσια χρόνια νωρίτερα. Η δημοκρατία σχηματίστηκε όταν εκδιώχτηκε ο τελευταίος βασιλιάς της Ρώμης το 509 π.Χ., και έμελλε να διαρκέσει μέχρι την εγκαθίδρυση αυτοκρατορίας υπό τον Αύγουστο περί τα τέλη του πρώτου αιώνα π.Χ. Το σπουδαιότερο διοικητικό όργανο ήταν η Σύγκλητος, κεφαλή της οποίας ήταν οι δύο ύπατοι, που εκλέγονταν κάθε χρόνο. Εκτός από τη Σύγκλητο υπήρχαν και δώδεκα εκλεγμένοι άρχοντες, οι οποίοι εκπροσωπούσαν τους απλούς ανθρώπους (τους επιλεγόμενους «πληβείους») οι οποίοι είχαν τη δυνατότητα να ασκήσουν βέτο στις αποφάσεις της Συγκλήτου. Οι περίπλοκοι δεσμοί και οι αντιζηλίες ανάμεσα στις οικογένειες των πατρικίων (τα επιλεγόμενα «γένη»), όπως επίσης ανάμεσα στους πατρικούς και τους πληβείους, παίζουν κρίσιμο και αποφασιστικό ρόλο στο να κατανοήσει κανείς την ιστορία της Ρώμης αυτή τη συγκεκριμένη περίοδο, σε μια εποχή όπου οι υπερπόντιες κατακτήσεις έδιναν μια δελεαστική προσωπική εξουσία στους στρατηγούς, γεγονός που τελικά οδήγησε σε εμφύλιο πόλεμο κατά τον πρώτο π.Χ. αιώνα και τον Οκταβιανό στο να αυτοανακηρυχθεί Αύγουστος. Το γιατί η εγκαθίδρυση αυτοκρατορίας δεν συνέβη νωρίτερα, παραπάνω από έναν αιώνα πριν, όταν ο στρατός της Ρώμης φάνταζε ακατανίκητος και ο πιο διαπρεπής στρατηγός της, ο Σκιπίων Αιμιλιανός Αφρικανός, είχε τον κόσμο στα πόδια του, είναι ένα από τα πιο συναρπαστικά ερωτήματα της αρχαίας ιστορίας – και συνάμα είναι το φόντο πάνω στο οποίο διαδραματίζεται η ιστορία σε αυτό το μυθιστόρημα.

Εκείνη την περίοδο, ο ρωμαϊκός στρατός δεν ήταν ακόμη κατ' επάγγελμα στρατιωτική δύναμη· οι λεγεώνες, που τις συγκροτούσαν πολίτες της Ρώμης, καλούνταν στα όπλα όποτε προέκυπτε ανάγκη, για να αντιμετωπίσουν συγκεκριμένες κρίσεις. Ο στρατός θα έπαιρνε επαγγελματικό χαρακτήρα μόνο σε περιόδους παρατεταμένης πολεμικής δραστηριότητας, όταν τα πλεονεκτήματα της διατήρησης στρατού σε μόνιμη βάση θα είχαν γίνει προφανή. Σε όλη τη διάρκεια του δεύτερου αιώνα π.Χ., περίοδο κατά την οποία διαδραματίζεται αυτό το μυθιστόρημα, επικρατούσε ένταση ανάμεσα σε αυτούς που φοβούνταν ότι η δημιουργία επαγγελματικού στρατού θα μπορούσε να οδηγήσει σε στρατιωτική δικτατορία, και σ' εκείνους που αντιμετώπιζαν τη δημιουργία επαγγελματικού στρατού ως αναγκαιότητα, αν η Ρώμη ήθελε να διατηρήσει την ηγετική θέση της στην παγκόσμια σκηνή. Τελικά επικράτησε η δεύτερη άποψη, που οδήγησε στις στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις στις οποίες προχώρησε ο ύπατος Μάριος το 107 π.Χ. και στην ίδρυση των πρώτων μόνιμων λεγεώνων.

Στην εποχή που διαδραματίζεται το μυθιστόρημα αυτό, οι λεγεώνες δεν είχαν πάρει ακόμη τις ονομασίες με τις οποίες έγιναν γνωστές αργότερα, στην αυτοκρατορική περίοδο, όπως για παράδειγμα «Legio XX Valeria Victrix»· οι λεγεώνες που συγκροτούνταν για συγκεκριμένες εκστρατείες για να διαλυθούν αμέσως μετά μπορεί να ήταν πολυπληθείς, αλλά δεν έφεραν ταυτότητα. Ο κύριος σχηματισμός μέσα σε μια λεγεώνα ήταν η *σπείρα*, μια μονάδα την οποία ο Μάριος διέλυσε καθώς θεώρησε καλύτερη την πιο μικρή σε έμπυχο δυναμικό *κοόρτη*. Η σπείρα θα μπορούσε να συγκριθεί με την «πτέρυγα» του βικτωριανού βρετανικού στρατιωτικού συντάγματος, σχηματισμού που είχε περίπου το μισό μέγεθος ενός σύγχρονου τάγματος πεζικού και μπορούσε να αναπτυχθεί πιο γρήγορα, καθώς και να ελιχθεί καλύτερα στη μάχη. Η κύρια μονάδα εντός της σπείρας ήταν η *εκατονταρχία*, που χοντρικά μπορεί να συγκριθεί με έναν σύγχρονο λόχο πεζικού. Όπως ήταν καθιερωμένο,

οι άντρες μέσα σε μια λεγεώνα έπαιρναν τη θέση τους ανάλογα με την ηλικία και την οικονομική τους κατάσταση, από τους φτωχότερους *velites* (ακροβολισμένοι) και κατόπιν τους *hastati* και τους *principes*, μέχρι τους πλέον εύπορους *triarii*, με κάθε κατηγορία από τις προαναφερόμενες, όσο προχωράμε από τους φτωχότερους προς τους πιο εύπορους, να έχει όλο και καλύτερο και ποιοτικότερο στρατιωτικό εξοπλισμό και αρματουσιά. Το ίδιο κριτήριο, επίσης, καθόριζε και τη θέση των κατηγοριών αυτών στη διάταξη της μάχης: σε γενικές γραμμές, οι φτωχότεροι και με λιγότερο εξοπλισμό στρατιώτες τοποθετούνταν σε θέσεις εκτεθειμένες σε περισσότερους κινδύνους.

Οι εκατονταρχίες διοικούσαν από τους *εκατόνταρχους* – άντρες οι οποίοι προέρχονταν μέσα από το στράτευμα και είχαν ανέλθει με κριτήριο την ικανότητα και την εμπειρία τους. Η σφαίρα των αρμοδιοτήτων τους μπορεί να παρομοιαστεί με αυτήν ενός σύγχρονου λοχαγού στο πεζικό, αλλά μπορούν να χαρακτηριστούν καλύτερα ως μη εντεταλμένοι αξιωματούχοι. Ο *primipilus*, «ο πρώτος τη τάξει», ήταν ο επικεφαλής εκατόνταρχος μιας λεγεώνας, κάτι αντίστοιχο με το λοχία επιτελείου ενός συντάγματος. Ένας άλλος γνωστός βαθμός ήταν αυτός του *optio*, μία βαθμίδα κατώτερη από τον εκατόνταρχο, με αρμοδιότητες παρόμοιες με αυτές του υπολοχαγού, ή, θα μπορούσε να πει κανείς ορθότερα, λοχία ή δεκανέα. Ένα τεράστιο κοινωνικό χάσμα υπήρχε ανάμεσα σε αυτούς τους άντρες και τους ανώτερους αξιωματούχους μέσα σε μια λεγεώνα, καθώς οι τελευταίοι προέρχονταν από οικογένειες πατρικών, και τα στρατιωτικά αξιώματα που καταλάμβαναν ήταν μέρος του *cursus honorum* («κούρσα αξιωματών»), δηλαδή της αλληλουχίας στρατιωτικών και πολιτικών αξιωματών τα οποία μπορούσε να καταλάβει στη ζωή του ένας εύπορος Ρωμαίος άντρας. Μία μέση θέση στις βαθμίδες του στρατεύματος κατείχαν οι στρατιωτικοί *τριττάρχοι*, νεαροί άντρες στην αρχή της καριέρας τους ή μεγαλύτεροι σε ηλικία οι οποίοι σε καιρούς κρίσης κατατάσσονταν εθελοντικά για να υπηρετήσουν

στο στρατό αλλά δεν είχαν φτάσει ακόμη σ' εκείνο το σημείο του *cursus honorum* όπου θα μπορούσαν να διοικήσουν μια λεγεώνα. Αυτός ο ρόλος ανήκε στον *λεγάτο*, κάτι αντίστοιχο με το συνταγματάρχη ή τον ταξίαρχο, ο οποίος μπορούσε να διοικεί αρκετές χιλιάδες άντρες στο πεδίο της μάχης, συμπεριλαμβανομένων επιπροσθέτως δυνάμεων του ιππικού, καθώς και συμμαχικών δυνάμεων.

Δεν υπήρχε βαθμός στρατηγού, γιατί τα στρατεύματα διοικούνταν από τον *πραίτορα*, το δεύτερο μεγαλύτερο πολιτικό αξίωμα στη Ρώμη, ή από έναν από τους υπάτους. Το ποιος θα καταλάμβανε τη θέση διοικητή του στρατού, κατά συνέπεια, ήταν ζήτημα συγκυρίας, καθώς η εξαιρετική στρατιωτική ικανότητα δεν ήταν απαραίτητα και προαπαιτούμενο για την κατάληψη του υψηλότερου πολιτικού αξιώματος· η δυνατότητα να γίνει κάποιος στρατιωτικός διοικητής μπορεί να εξαρτιόταν από το αν και κατά πόσο είχαν υπάρξει ευκαιρίες για ενεργό υπηρεσία κατά τη διάρκεια της καριέρας του. Ωστόσο, όταν ένας πόλεμος ήταν στα σκαριά, ένας άντρας θα μπορούσε να εκλεγεί στο αξίωμα του υπάτου με γνώμονα τη στρατιωτική του φήμη, και ο νόμος ο οποίος απαγόρευε την επαναλαμβανόμενη κατάληψη ενός αξιώματος ανατρεπόταν, για να επιτρέψει την επανεκλογή ενός άντρα ο οποίος είχε αποδείξει πως ήταν ικανός στρατηγός.

Το σύστημα λειτουργούσε αρκετά καλά κι αυτό επέτρεπε στη Ρώμη να σημειώσει τις στρατιωτικές της επιτυχίες στον δεύτερο αιώνα π.Χ., ωστόσο οι βετεράνοι είχαν πλήρη επίγνωση των αδυναμιών του, μεταξύ των οποίων ήταν και το ότι δεν υπήρχε επίσημη εκπαίδευση περί τον πόλεμο για τους νεαρούς άντρες, πριν διοριστούν τριττάρχοι και σταλούν στο πεδίο της μάχης. Εξίσου επιτακτικό ήταν και το γεγονός της έλλειψης μιας συνέχειας μεταξύ των λεγεωνάριων, καθώς αυτοί απολύονταν μετά το τέλος των εκστρατειών και πολλή από τη γνώση και την εμπειρία που είχαν συγκεντρώσει χανόταν στα μεσοδιαστήματα ανάμεσα στους πολέμους. Όταν καλούνταν

ξανά στα όπλα, οι άντρες μπορεί να πήγαιναν όχι τόσο για την τιμή και τη δόξα του πολέμου όσο για το δέλεαρ των λαφύρων, ένα θέλγητρο που προσείλκυε όλο και περισσότερους, καθώς οι κατακτητικοί πόλεμοι στην Ελλάδα και την Ανατολή είχαν αποφέρει εμφανή πλούτο στη Ρώμη αυτή την περίοδο.

Στη χρονική περίοδο όπου διαδραματίζεται το μυθιστόρημα, η Ρώμη ήταν μπλεγμένη σε δύο μεγάλους κατακτητικούς πολέμους: ο ένας ήταν ενάντια στα βασίλεια στη Μακεδονία και την Ελλάδα, τα οποία είχαν επεκταθεί πέρα από την αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, και ο δεύτερος ήταν ενάντια στο λαό της Βόρειας Αφρικής τον οποίο οι Ρωμαίοι ονόμαζαν «Πουνικό», που ήταν ο όρος που έδιναν για τους απογόνους των Φοινίκων θαλασσοπόρων από την περιοχή όπου βρίσκεται ο σημερινός Λίβανος, οι οποίοι είχαν ιδρύσει την πόλη της Καρχηδόνας περίπου επτακόσια χρόνια πριν. Η Ρώμη διεξήγαγε τρεις πολέμους εναντίον της Καρχηδόνας, στα 264-261 π.Χ., 218-201 π.Χ. και 149-146 π.Χ., καταλαμβάνοντας προοδευτικά τις καρχηδονιακές υπερπόντιες κτήσεις στη Σαρδηνία, τη Σικελία και την Ισπανία ώσπου στο τέλος η Καρχηδόνα απέμεινε με ελάχιστα περισσότερα εδάφη πέραν της ενδοχώρας της εκεί όπου σήμερα βρίσκεται η Τυνησία, περικυκλωμένη από τους Νουμιδούς, που ήταν σύμμαχοι της Ρώμης. Ο Δεύτερος Πουνικός Πόλεμος, όταν ο Καρχηδόnius στρατηγός Αννίβας διέσχισε μαζί με τους ελέφαντές του την Ισπανία κι έπειτα τις Άλπεις με προορισμό τη Ρώμη, είναι ενδεχομένως η πιο διάσημη από αυτές τις εκστρατείες, ωστόσο επειδή ο πόλεμος αυτός άφησε την Καρχηδόνα αλώβητη και ανέγγιχτη, στην ουσία υπήρξε απλώς το προοίμιο ενός από τα πιο καταστροφικά συμβάντα στην αρχαία ιστορία, καθώς η Ρώμη περίπου πενήντα χρόνια αργότερα πήρε τελικά την απόφαση να αφανίσει τον εχθρό της ολοσχερώς.

Τον καιρό που έλαβε χώρα η τελική έφοδος στην πόλη, το 146 π.Χ., και στην Κόρινθο στην Ελλάδα την ίδια χρονιά, η Ρώμη ήταν έτοιμη να κυριαρχήσει στον αρχαίο κόσμο, με μόνο

ανασταλτικό παράγοντα τη δομή της λειτουργίας της, που είχε σχεδιαστεί έτσι ώστε να μπορεί να διαχειριστεί μια πόλη-κράτος και όχι μια αυτοκρατορία. Για τον σύγχρονο πολεμικό αναλυτή αυτή η περίοδος είναι μία από τις πιο συναρπαστικές περιόδους της αρχαιότητας, μία εποχή όπου ακόμα και μικρές αλλαγές θα μπορούσαν να έχουν αλλάξει τη ροή της ιστορίας, και όλοι οι παράγοντες που έπαιζαν ρόλο σε μια εκστρατεία αποκτούσαν καταφανώς μια ύψιστη, καθοριστική σημασία: το πολιτικό σκηνικό, αντιζηλίες και συμμαχίες ανάμεσα στα γένη των πατρικίων στη Ρώμη, προβλήματα σχετικά με την τροφοδοσία, τον εξοπλισμό και τη συντήρηση των στρατευμάτων που βρίσκονταν πολύ μακριά, η ανάπτυξη τακτικών μάχης σε ξηρά και θάλασσα, και πάνω απ' όλα οι προσωπικότητες και οι φιλοδοξίες μερικών από τα πιο ισχυρά πρόσωπα στην ιστορία, σε μια περίοδο όπου μόνο μερική και ατελής γνώση υπάρχει από τις αρχαίες πηγές και, κατά συνέπεια, αφήνει το πεδίο ανοιχτό για εικασίες και προσωπικές απόψεις.

Η ιστορία των Πουνικών Πολέμων έχει αφήσει μεγάλο απόηχο που φτάνει μέχρι και στο σήμερα, με κάποια διδάγματα που προέκυψαν να έχουν αφομοιωθεί καλά, ενώ κάποια άλλα όχι. Η απόφαση της Ρώμης να αφήσει την Καρχηδόνα αλώβητη στο τέλος του Δεύτερου Πουνικού Πολέμου μπορεί να συγκριθεί με την απόφαση των Συμμάχων να μην καθυποτάξουν ολοκληρωτικά τη Γερμανία και, αντιθέτως, να αποδεχτούν μια ανακωχή στο τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, ή με την απόφαση του συνασπισμού του οποίου ηγούνταν οι Η.Π.Α. να μην προχωρήσει σε εισβολή στο Ιράκ στο τέλος του Πολέμου του Κόλπου το 1991· και στις δύο περιπτώσεις, η απόφαση για αναδίπλωση οδήγησε σε έναν πολύ πιο δαπανηρό όσο και καταστροφικό πόλεμο χρόνια αργότερα. Η αρχαιολογία έχει φέρει στο φως ότι, παρά την ήττα του Αννίβα, η Καρχηδόνα προχώρησε στην εκ νέου κατασκευή του πολεμικού της λιμανιού χωρίς η Ρώμη να την εμποδίσει, όπως ακριβώς και οι Σύμμαχοι στέκονταν και κοίταζαν τηρώντας απλώς

μια στάση αναμονής ενώ ο Χίτλερ ανασυγκροτούσε το γερμανικό πολεμικό ναυτικό και την αεροπορία το 1930. Κατά πολλούς τρόπους, οι Πουνικοί Πόλεμοι ήταν οι πρώτοι κυριολεκτικά παγκόσμιοι πόλεμοι, οι πρώτοι «ολοκληρωτικοί» πόλεμοι, εμπλέκοντας περισσότερο από τον μισό αρχαίο κόσμο και με επιπτώσεις που έφταναν πολύ πιο μακριά από τη δυτική Μεσόγειο. Όπως ακριβώς οι παγκόσμιοι πόλεμοι του περασμένου αιώνα, ή ο πόλεμος που διεξάγεται σήμερα παγκοσμίως κατά της τρομοκρατίας, το κύριο δίδαγμα της ιστορίας είναι ότι ο πόλεμος σε μια τέτοια κλίμακα δεν αφήνει και πολλά περιθώρια για παραχωρήσεις ή κατευνασμούς. Άλλωστε ολοκληρωτικός πόλεμος σημαίνει ακριβώς αυτό: πόλεμος μέχρι εσχάτων.

Μονάδες μέτρησης μήκους

Η βασική μονάδα μέτρησης μήκους των Ρωμαίων ήταν το πόδι (*pes*), που χωριζόταν σε δώδεκα ίντσες (*unciae*), σε γενικές γραμμές όμοια με τις μονάδες μέτρησης που χρησιμοποιούμε σήμερα. Για πιο μεγάλες αποστάσεις οι Ρωμαίοι χρησιμοποιούσαν το μίλι (*milliarum*), απόσταση 5.000 ποδίων, άρα περίπου ενάμισι χιλιόμετρο. Μια ενδιάμεση μονάδα μέτρησης, ελληνικής προέλευσης, ήταν το στάδιο (*stadium*, πληθυντικός *stadia*, που προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη «στάδιον», που ήταν ο χώρος διεξαγωγής αγώνων δρόμου), περίπου εξακόσια πόδια, δηλαδή κατά τι λιγότερο από μισό χιλιόμετρο.

Ημερομηνίες

Οι Ρωμαίοι μετρούσαν τα χρόνια *ab urbe condita*, που σημαίνει «από κτίσεως της πόλης» στα 753 π.Χ., αλλά πιο συχνά χρησιμοποιούσαν το επιλεγόμενο «υπατικό έτος», ονοματίζοντας τους δύο υπάτους που εκάστοτε βρίσκονταν στο αξίωμα. Λόγω του ότι οι ύπατοι άλλαζαν κάθε χρόνο και θεωρητικά δύο άντρες δεν μπορούσαν να καταλάβουν το αξίωμα δύο φορές, το υπατικό έτος αποτελούσε συγκεκριμένη και μοναδική χρονιά. Συχνά ήταν ανάγκη να λέγονται τα πλήρη ονόματα των

υπάτων, λόγω της κυριαρχίας, κατά την περίοδο όπου επικρατούσε η δημοκρατία, ενός μικρού αριθμού γενών όπως λ.χ. οι Σκιπίωνες, γι' αυτό ίσως να μην ήταν αρκετό να πει κανείς «κατά την υπατία του Σκιπίωνα και του Μέτελλου»· έπρεπε να αναφερθούν πλήρη τα ονόματα.

Γένη

Το *gens* (γένη, πληθυντικός *gentes*) ήταν η οικογένεια ενός Ρωμαίου πατρικίου. Κάποιο άτομο μπορεί να ανήκε σε κάποιο παρακλάδι ενός γένους, κι έτσι, για παράδειγμα, ο Σκιπίων Αφρικανός καταγόταν από το παρακλάδι των Σκιπίωνων του γένους των Κορνηλίων, ενώ ο Σέξτος Ιούλιος Καίσαρ καταγόταν από το παρακλάδι των Καισάρων του γένους των Ιουλίων. Τα γένη μπορούν να συγκριθούν με τις αριστοκρατικές οικογένειες της Ευρώπης κατά τους τελευταίους αιώνες, μολονότι για ένα ρωμαϊκό γένος οι κανόνες συμπεριφοράς ήταν ακόμη πιο τυποποιημένοι και περιοριστικοί – κυβερνούσαν και ρύθμιζαν, για παράδειγμα, το θέμα του γάμου όπως επίσης μια σειρά από δικαιώματα και υποχρεώσεις. Οι περισσότεροι από αυτούς που έπαιζαν ρόλο στη Ρωμαϊκή Δημοκρατία προέρχονταν από έναν μικρό αριθμό γενών, με αποτέλεσμα ονόματα όπως «Ιούλιος Καίσαρ» και «Βρούτος», που ιστορικά άφησαν μεγάλο απόηχο στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου, να εμφανίζονται συχνά στις προηγούμενες γενιές, και συχνά να έχουν παρόμοια σπουδαιότητα και φήμη.

Ονόματα

Οι Ρωμαίοι ήταν γνωστοί ανάμεσα στους φίλους τους με το *praenomen* (μικρό όνομα), όπως κι εμείς σήμερα, ωστόσο ήταν γνωστοί αρκετές φορές και με τα άλλα τους ονόματα, όπως, για παράδειγμα, ο Σκιπίων ήταν γνωστός και με το *cognomen* (τρίτο όνομα) του, πράγμα που ήταν ευρέως διαδεδομένο ανάμεσα στους αριστοκράτες. Το *cognomen* ήταν το παρακλάδι της οικογένειας (*gens*) την οποία καταδείκνυε το δεύτερο

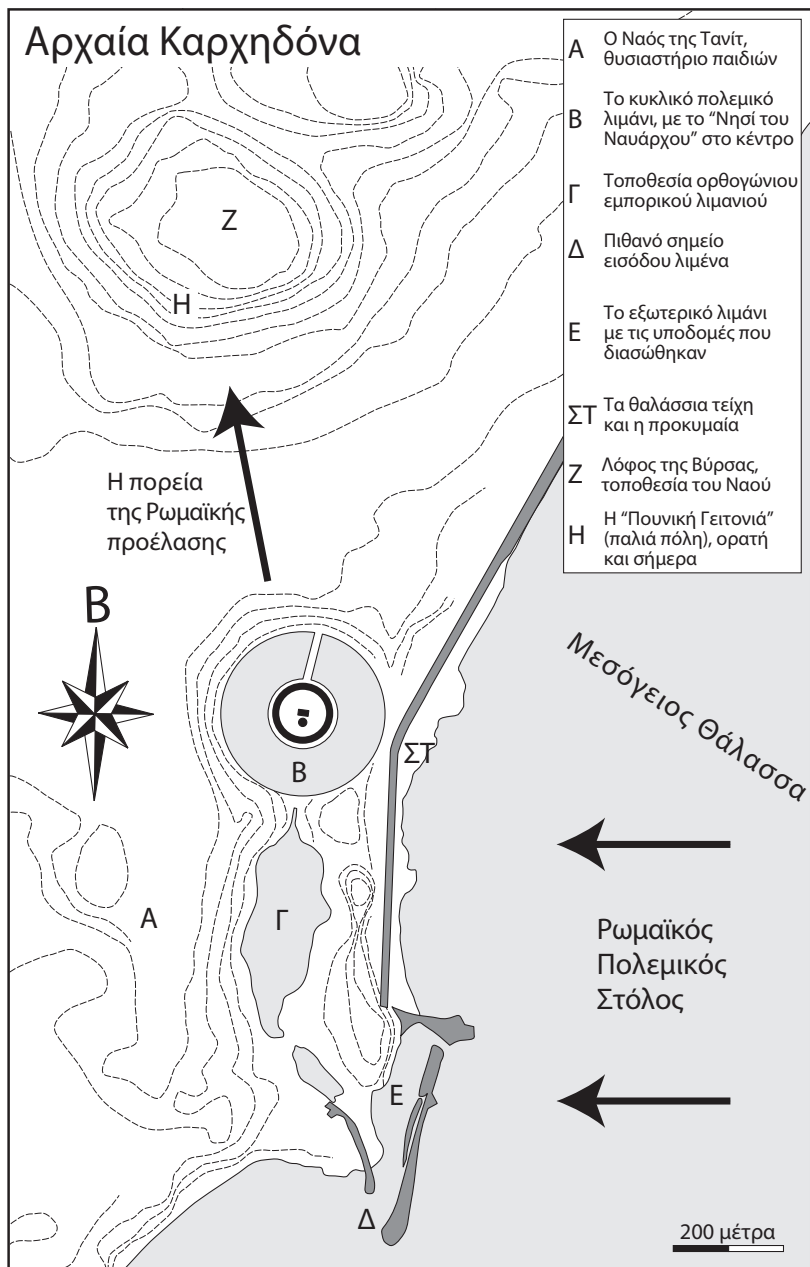
όνομα· έτσι, λοιπόν, ο Σκιπίων που πρωταγωνιστεί σε αυτό το μυθιστόρημα, ο Πούβλιος Κορνήλιος Σκιπίων, καταγόταν από το παρακλάδι των Σκιπιώνων του γένους των Κορνηλίων. Οι Κορνήλιοι Σκιπίωνες δεν ήταν το γένος μέσα στο οποίο είχε γεννηθεί, καθώς είχε υιοθετηθεί από το γιο του φημισμένου πρεσβύτερου Σκιπίωνα, του Πούβλιου Κορνήλιου Σκιπίωνα Αφρικανού, όταν ήταν ακόμα μικρό παιδί· ωστόσο, ακολουθώντας το έθιμο, ο Σκιπίων ο νεότερος διατήρησε επίσης το όνομα του γένους του φυσικού του πατέρα, του Λούκιου Αιμίλιου Παύλου Μακεδονικού. Όπως ακριβώς ο Αιμίλιος Παύλος τιμήθηκε με το *agnomen* «Μακεδονικός», για το θρίαμβο που κατήγαγε κατά των Μακεδόνων στην Πύδνα το 168 π.Χ., έτσι και το πλήρες όνομα του Σκιπίωνα του νεότερου, στα 146 π.Χ., Πούβλιος Κορνήλιος Σκιπίων Αιμιλιανός Αφρικανός, συμπεριέλαβε και το *agnomen* «Αφρικανός» που κληρονόμησε από τον θετό παππού του, που το είχε κερδίσει μετά τη μάχη της Ζάμα στα 202 π.Χ. Το βάρος των προσδοκιών που έθεσε αυτό το όνομα στους ώμους του Σκιπίωνα ως νεαρού άντρα, καθώς και οι προσπάθειές του να το κερδίσει κι αυτός με το σπαθί του, χαρακτηρίζουν και διαπνέουν αυτό το μυθιστόρημα.

Μεσόγειος Θάλασσα

Αρχαία Καρχηδόνα

Σημείωμα του Συγγραφέα

Η γοητεία που ασκεί πάνω μου ο Σκιπίων Αιμιλιανός και η πολιορκία της Καρχηδόνας, ξεκίνησε όταν ήμουν ακόμη φοιτητής στο Πανεπιστήμιο του Μπρίστολ, και είχα τη μεγάλη τύχη να διδαχτώ την ιστορία της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας από τον Μπράιαν Γουόρμινγκτον, συγγραφέα ενός από τα πρωτογενή λόγια βιβλία πάνω στο αντικείμενο (*Καρχηδόνα*, Penguin, 1964)· αργότερα υπήρξε ένα γεγονός που με κέντρισε αφάνταστα, όταν ήμουν μεταπτυχιακός φοιτητής και μεταδιδακτορικός συνεργάτης μιας ερευνητικής ομάδας του Πανεπιστημίου του Κέιμπριτζ και πήρα μέρος σε ένα πρόγραμμα της UNESCO με τίτλο «Σώστε την Καρχηδόνα», μια διεθνή προσπάθεια να φέρει η αρχαιολογική σκαπάνη στο φως και να καταγράψει όσο περισσότερα μπορούσε σχετικά με την αρχαία Καρχηδόνα, σε πείσμα των σύγχρονων καιρών και των αλλαγών τους.

Το κυριότερο σημείο στο οποίο επικεντρώθηκε η βρετανική αποστολή ήταν τα αρχαία λιμάνια, εκεί όπου η πιο συγκλονιστική ανακάλυψη ήταν τα πουνικά υπόστεγα για πλοία που περιέβαλλαν το κυκλικό λιμάνι – υπόστεγα που αποδείχτηκε ότι κατασκευάστηκαν όχι κατά την εποχή της ακμής της Καρχηδόνας κατά τον τρίτο αιώνα π.Χ., αλλά σε χρόνους ύστερους που έφταναν μέχρι και το 146 π.Χ., γεγονός που αποδείκνυε ότι η Καρχηδόνα ανασυγκροτούσε το πολεμικό της ναυτικό και απέδειξε ακόμη περισσότερο ότι ο Κάτων είχε απόλυτα δίκιο όταν εφιστούσε την προσοχή στη Ρώμη γι' αυτή την απειλή. Ομάδες αρχαιολόγων που εργάστηκαν υποβρυχώς, μαζί και μία αποστολή που τελούσε υπό τις οδηγίες μου, έφεραν στο φως πολλά για το εξωτερικό λιμάνι, έτσι ώστε οι περιγραφές μου για την αποβάθρα όπου ο Σκιπίων και ο Φάβιος ελλιμένισαν κρυφά την

Ντιάνα να βασιζονται στη δική μου επισταμένη έρευνα και μελέτη των βυθισμένων εγκαταστάσεων. Μία από τις πιο συναρπαστικές ανακαλύψεις που έγινε κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στην Καρχηδόνα ήταν το κανάλι που ένωνε τα περίκλειστα λιμάνια με τη θάλασσα. Ενώ ο εκσκαφέας μας έσκαβε πολλά μέτρα κάτω, μέσα στα βάθη της θάλασσας του αρχαίου λιμανιού, εκεί όπου δεν υπήρχε οξυγόνο, κάνοντάς μας να καταλάβουμε ότι είχαμε βρει το διάκενο ανάμεσα στις εξωτερικές αποβάθρες που επισήμαινε την είσοδο, εγώ στεκόμουν σ' εκείνο ακριβώς το σημείο όπου είχα οραματιστεί τον Φάβιο να βλέπει τη λέμβο να σπάει την πολιορκία και να φεύγει.

Κοντά στα λιμάνια, στο «Τοφέτ», το ιερό για τις θυσίες παιδιών, οι ανασκαφές έφεραν στο φως άφθονα υπολείμματα από τέφρα που ανήκε σε παιδιά, κάποια από τα οποία είναι πολύ πιθανό να είχαν θυσιαστεί, όπως εξιστορούν και ρωμαϊκές πηγές. Ο ιστορικός του πρώτου αιώνα π.Χ. Διόδωρος Σίκουλος μιλάει για έναν τεράστιο μπρούντζινο θεό μέσα στο στόμα του οποίου έριχναν παιδιά, για να καταλήξουν στην κοιλιά του θεού όπου ψήνονταν ζωντανά. Ψηλότερα, στο λόφο της Βύρσας, στην «παλιά πουνική γειτονιά» που περιγράφω σε αυτό το μυθιστόρημα, χώθηκα κυριολεκτικά μέχρι το λαιμό σε απομεινάρια της καταστροφής που ακολούθησε την πολιορκία, με την αρχαιολογική σκαπάνη να έχει φέρει στο φως καμένα υλικά κτιρίων, σπασμένα κεραμικά, ανθρώπινα οστά και ρωμαϊκές βαλλίστρες που χρονολογούνται σ' εκείνες τις καταστροφικές τελευταίες μέρες στα 146 π.Χ. Είναι σπάνιο στην αρχαιολογία να κάνεις ανακαλύψεις που μπορούν να συνδεθούν τόσο ξεκάθαρα με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα, ακόμα και γεγονότα τόσο μνημειώδη όσο η πολιορκία του 146 π.Χ., και οι εμπειρίες που αποκόμισα στην Καρχηδόνα με οδήγησαν στο να σκέφτομαι για πολλά χρόνια τη σχέση ανάμεσα στα ιστορικά στοιχεία και τα αρχαιολογικά ευρήματα, αλλά επίσης μου έδωσαν προσωπικά και ένα ολοζώντανο φόντο για να πλάσω την ιστορία σε αυτό το μυθιστόρημα.

Η Φύση των Ρωμαϊκών Ιστορικών Στοιχείων

Δεν υπάρχουν καταγεγραμμένες αυτόπτες μαρτυρίες για κανένα από τα ιστορικά γεγονότα που περιγράφονται σε αυτό το μυθιστόρημα. Η Μάχη της Πύδνας στα 168 π.Χ. και ο θρίαμβος που ακολούθησε είναι γνωστά κυρίως από μια αναφορά που γράφτηκε περίπου διακόσια πενήντα χρόνια αργότερα, από τον Πλούταρχο στους «Βίους» του, σχετικά με τον Λούκιο Αιμίλιο Παύλο, πατέρα του Σκιπίωνα Αιμιλιανού· και όμως, αυτές οι λίγες εκατοντάδες γραμμές κατέστησαν τη μάχη της Πύδνας ως μία από τις καλύτερα τεκμηριωμένες με στοιχεία μάχες του δεύτερου αιώνα π.Χ. Μολονότι ο Πλούταρχος έγραψε τόσο πολύ μετά, χρονικά, από τα γεγονότα, παρόμοιες λεπτομέρειες, όπως για παράδειγμα η περιγραφή για τα άλογα που έτρεχαν δίχως αναβάτες ανάμεσα στους στοίχους, μπορεί να βρει κανείς και σε αναφορές που ακόμη σώζονται, σχετικά με εκείνη τη μάχη, καταγεγραμμένες από τον ιστορικό του πρώτου π.Χ. αιώνα Δίβιο, ο οποίος πιθανότατα είχε πρόσβαση σε σύγχρονες αναφορές από τον Πολύβιο.

Η πολιορκία της Ιντερκάτια στην Ισπανία, καθώς και ο ρόλος που έπαιξε σε αυτήν ο Σκιπίων Αιμιλιανός, είναι γεγονότα γνωστά και από λίγες γραμμές που έγραψε ο Αλπιανός, ο οποίος είναι επίσης η σπουδαιότερη πηγή πληροφοριών για την πολιορκία της Καρχηδόνας· έγραψε σχεδόν τριακόσια χρόνια αργότερα από τα γεγονότα τα οποία περιγράφει. Ο Πλούταρχος και ο Αλπιανός στηρίχτηκαν σε αναφορές εκείνης της εποχής οι οποίες δεν σώζονται πια –με πιο γνωστούς τους τόμους των *Ιστοριών* του Πολύβιου για εκείνη την περίοδο– αλλά δεν μπορεί να υπάρξει βεβαιότητα για το αν και κατά πόσο εκείνες

οι πρώιμες πηγές χρησιμοποιήθηκαν κατά γράμμα ή μόνο μερικώς, σε μια χρονική περίοδο όπου η ιστορική λογιότητα όπως την ξέρουμε σήμερα, δεν υπήρχε τότε. Ακόμη, τα έργα του Πλουτάρχου, του Αλπιανού και των άλλων αρχαίων ιστορικών σώζονται μόνο από μεσαιωνικά αντιγραφα, γεγονός που προσθέτει ακόμα μεγαλύτερη ανασφάλεια για να χρησιμοποιηθούν ως πρωτογενές υλικό. Τα χειρόγραφα συχνά περιείχαν λάθη στην αντιγραφή, καθώς και παραλείψεις, «ερμηνείες» και ωραιοποιήσεις που αντικατοπτρίζουν την προαίρεση των μοναχών που έφεραν σε πέρας την αντιγραφή.

Στη μελέτη της αρχαίας στρατιωτικής ιστορίας, στο επίπεδο των σχεδίων και των τακτικών της μάχης, αυτοί οι περιορισμοί στο πρωτογενές υλικό δεν θα πρέπει να υπογραμμιστούν με μεγάλη έμφαση. Η πολιορκία και η καταστροφή της Καρχηδόνας, το αποκορύφωμα των Πουνικών Πολέμων, ήταν ένα από τα πιο κρίσιμα και βασικά γεγονότα της ιστορίας, εξίσου σημαντικό με τους Ναπολεόντειους Πολέμους και τη Μάχη του Βατερλό στις μέρες μας. Το να πρέπει να βασιστεί κανείς σχεδόν αποκλειστικά στον Αλπιανό θα ήταν σαν να λέγαμε ότι το Βατερλό έγινε γνωστό αποκλειστικά και μόνο από μία αναφορά, έκτασης περίπου δέκα σελίδων, χωρίς υποσημειώσεις, χωρίς καμία παραπομπή σε πηγές και χωρίς παραδείγματα, κι αυτή η αναφορά να έχει γραφτεί από έναν ερασιτέχνη ιστορικό διακόσια χρόνια μετά το γεγονός (για του λόγου το αληθές, βέβαια, ο Αλπιανός έγραψε ακόμα περισσότερα χρόνια μετά την πολιορκία της Καρχηδόνας).

Η σύγκριση είναι καταλυτική σε ό,τι αφορά τη γνώση μας για τους Ρωμαίους στρατιωτικούς διοικητές. Όλες οι βιογραφίες του Ναπολέοντα ή του Ουέλιγκτον αντικατοπτρίζουν το απόσταγμα της αξίας μιας μικρής συλλογής πρωτογενούς υλικού, όπου συμπεριλαμβάνονται αυτοβιογραφικά συγγράμματα και προσωπική αλληλογραφία, αυτόπτες μαρτυρίες, στρατιωτικά αρχεία, χάρτες και σχέδια. Ακόμα κι έτσι, εξακολουθεί να επικρατεί μια συσκότιση σχετικά με την προσωπικότητά

τους, τα κίνητρά τους και την περιρρέουσα ατμόσφαιρα σχετικά με το σκεπτικό τους πάνω στη στρατηγική και την τακτική τους. Στην περίπτωση του Σκιπίωνα Αιμιλιανού, μιας φιγούρας που, ιστορικά, έχει παρόμοια σπουδαιότητα, το συνολικό άθροισμα των «γεγονότων» που τον αφορούν θα γέμιζε λίγο παραπάνω από μία σελίδα, επομένως μια σύγχρονη βιογραφία δεν είναι μια απόσταξη, αλλά, πολύ περισσότερο, ανάλυση αυτών των λιγοστών πληροφοριών που υπάρχουν, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν εμπειριστατωμένα και ειδική μετάφραση από τα πρωτότυπα ελληνικά και λατινικά κείμενα, μια αξιολόγηση της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας αυτού του πρωτογενούς υλικού και μια προσπάθεια να το εντάξει κανείς μέσα σε ένα ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο.

Αυτοί οι περιορισμοί καταδεικνύουν ακριβώς πόσο ευρύ πεδίο ανοίγεται για ιστορική μυθοπλασία και πόσο η αξιοπιστία κάθε προσπάθειας ανασύνθεσης –είτε σε ιστορικό είτε σε μυθιστορηματικό πλαίσιο– καθίσταται δυνατή λιγότερο με την πιστή αναπαράσταση των προφανών «γεγονότων» και περισσότερο με το να αντιληφθούμε ότι οι πληροφορίες δεν μπορούν να επιβεβαιωθούν απόλυτα, καθώς και με την αναγκαιότητα κριτικής προσέγγισης σε αυτές. Τη γραμμή ανάμεσα στην ιστορική εικασία και την ιστορική μυθοπλασία μπορεί εύκολα να την περάσει κανείς, με την αρχαιολογία να επιτρέπει όλο και περισσότερο μία εκ νέου αξιολόγηση των γραπτών πηγών, καθώς επίσης να παρέχει μια ανεξάρτητη βάση για να σχηματίσουμε καινούριες εικόνες για το παρελθόν.

Οι Αρχαίες Ιστορικές Πηγές

Ο σπουδαιότερος ιστορικός του δεύτερου π.Χ αιώνα ήταν ο Πολύβιος, φίλος και μέντορας του Σκιπίωνα Αιμιλιανού και σημαντικός ήρωας και μέσα στο μυθιστόρημα. Το έργο του παρείχε μια ξεχωριστή αυτόπτη αφήγηση πάνω σε πολλά

από τα γεγονότα εκείνης της περιόδου, και η διατριβή του για το στρατό ήταν η πρώτη λεπτομερής αναφορά στα στρατιωτικά των Ρωμαίων, σε μια περίοδο κατά την οποία ο στρατός της Ρώμης δεν ήταν ακόμη επαγγελματικός. Δυστυχώς, μόνο οι μισές περίπου από τις *Ιστορίες* του σώζονται, καμία που να αφορά τα κύρια γεγονότα που διαδραματίζονται σε αυτό εδώ το βιβλίο, ενώ όλες είναι μεσαιωνικά αντίγραφα των αρχαίων κειμένων, μολονότι μερικοί ύστεροι Έλληνες και Λατίνοι ιστορικοί παρέθεσαν αποσπάσματα από τον Πολύβιο και έγραψαν αναφορές που πιθανότατα στηρίζονταν κατά ένα πολύ μεγάλο μέρος τους στα δικά του έργα που δεν σώζονται πια. Το ίδιο σημαντικό ήταν και ο Λίβιος, ο οποίος έγραψε κατά τον πρώτο αιώνα π.Χ., ο Έλληνας ιστορικός Αππιανός, ο πιο σημαντικός από αυτές τις «δευτερογενείς» πηγές κατά τον δεύτερο αιώνα μ.Χ., του οποίου τα «Λιβυκά» περιλαμβάνουν μια λεπτομερή περιγραφή της πολιορκίας της Καρχηδόνας που, κατά πάσα πιθανότητα, είναι αξιόπιστη παράφραση του αυθεντικού κειμένου του Πολύβιου. Χωρίς τον Αππιανό, οι σιωπηλές πέτρες της Καρχηδόνας μπορεί να διηγούνταν μια εντελώς διαφορετική ιστορία, και μια αναφορά στην τελική έφοδο, όπως αυτή που περιγράφεται σε αυτό το μυθιστόρημα, δεν θα μπορούσε πλέον να βασίζεται σε ένα πλαίσιο μιας πιθανής ιστορικής πραγματικότητας.

Οι περισσότεροι αρχαίοι ιστορικοί, αν είχαν πιεστεί, θα είχαν υποκύψει κι αυτοί σε μια θεώρηση της ιστορίας βασισμένη σε αυτό που λέμε «υπερ-άνθρωπος», θεώρηση κατά την οποία άτομα με μεγάλη εξουσία, παρά σαρωτικά ρεύματα που φέρνουν αλλαγές, ήταν κατά κύριο λόγο υπεύθυνα για τη διαφοροποίηση του ρου των γεγονότων, αλλά και του κόσμου που έβλεπαν οι ιστορικοί γύρω τους, προς το καλύτερο ή προς το χειρότερο. Άτομα που έχαιραν θαυμασμού, όπως ο Σκιπίων Αιμιλιανός, δεν ήταν μόνο ότι εκθειάζονταν για τη θέση που κατέλαβαν στην ιστορία –στη δική του περίπτωση, για όλα αυτά που κατάφερε, αλλά εξίσου και για όλα εκείνα που

επέλεξε να μην κάνει— αλλά επίσης εξαίρονταν και ως πρότυπα ηθικής, καμιά φορά έστω και στη μυθιστοριογραφία. Ένα σχετικό παράδειγμα, ειδικά ως προς το δεύτερο, αποτέλεσε το εγκώμιο του Σκιπίωνα που έπλεξε ο συγγραφέας Κικέρων κατά τον πρώτο αιώνα π.Χ. στον φανταστικό του διάλογο με τίτλο *De Oratore* όπως επίσης στο *Somnium Scipionis*, το «Όνειρο του Σκιπίωνα», έργο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μυθιστορηματική ηθικολογία από μέρους του Κικέρωνα, αλλά θα μπορούσε επίσης να έχει βασιστεί σε κάποια μη διασωθείσα αναφορά πάνω σε μια εμπειρία από ένα όνειρο που υπήρξε στην πραγματικότητα, το οποίο ενδεχομένως είχε εξιστορήσει ο Πολύβιος. Ένας άλλος ηθικολόγος —αυτός όμως περισσότερο ιστορικός από τον Κικέρωνα— ήταν ο Έλληνας συγγραφέας Πλούταρχος, που έδρασε στα τέλη του πρώτου με αρχές του δεύτερου αιώνα π.Χ., ο οποίος στους *Βίους* του, στην περιγραφή της ζωής του πατέρα του Σκιπίωνα, του Αιμίλιου Παύλου, παρέχει ψήγματα πληροφοριών και για τα πρώτα χρόνια της ζωής του Σκιπίωνα, καθώς και την πρώτη του εμπειρία από μάχες, στην Πύδνα, το 168 π.Χ., όπως επίσης μια πολύ ζωντανή αναπαράσταση του θριάμβου που εορτάστηκε αφότου ο Αιμίλιος Παύλος επέστρεψε στη Ρώμη την επόμενη χρονιά.

Πέρα από αυτές τις πηγές, η επιγραφική έρευνα —η μελέτη, δηλαδή, των επιγραφών πάνω σε τάφους και άλλα μνημεία— μας βοηθάει να επανασυστήσουμε το γενεαλογικό δέντρο των μεγάλων οικογενειών των πατρικίων αυτής της περιόδου, πράγμα που συχνά έχει την έννοια ότι γνωρίζουμε τα ονόματά τους και λίγα πράγματα για τις σχέσεις μεταξύ τους, αλλά κατά τα λοιπά, πολύ λίγα άλλα πράγματα γνωρίζουμε γι' αυτούς. Οι ζωές των απλών στρατιωτών όπως του μυθιστορηματικού Φάβιου είναι σχεδόν παντελώς άγνωστες, εκτός από σπάνιες περιπτώσεις όπου υπάρχει κάποια επιγραφή σε κάποιον τάφο και περιστασιακές αναφορές από τους αρχαίους συγγραφείς, όταν αυτοί οι απλοί στρατιώτες είχαν επιτελέσει ένα συγκεκριμένο εξαιρετικό ανδραγάθημα ή κάποια άλλη αξιοσημείωτη πράξη.

Εκεί όπου υπάρχει αρκετό υλικό για να δομήσει κανείς σε γενικές γραμμές μια βιογραφία, χρειάζεται να είμαστε προσεκτικοί ώστε να μην παίρνουμε πάντοτε τοις μετρητοίς όσα γράφονται. Για τον Κικέρωνα, που υπήρξε βαθιά συντηρητικός, ο Σκιπίων Αιμιλιανός ήταν αξιοθαύμαστος για την αυτοσυγκράτησή του, που δεν ηγήθηκε σε κανένα πραξικόπημα στη Ρώμη μετά τη νίκη του και δεν επιδίωξε να κυριαρχήσει σε όλο τον κόσμο· για τον Πολύβιο, ο Σκιπίων υπήρξε φίλος, αλλά επίσης ένα υπόδειγμα στο πρόσωπο του οποίου συγκεντρώνονταν οι ρωμαϊκές αρετές που ο Πολύβιος τόσο πολύ θαύμαζε, γεγονός που ενδεχομένως τον οδήγησε στο να δώσει έμφαση σε κάποια γνωρίσματα του χαρακτήρα σε βάρος κάποιων άλλων. Όπως γίνεται και με τις βικτωριανές αναφορές για τους κορυφαίους στρατηγούς του σήμερα –για άντρες όπως ο Λόρδος Κίτσενερ– πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί με τα εγκώμια και τις αγιολογίες. Η αναμφίβολα καλύτερη σύγχρονη ταξινόμηση, καθώς και κριτική ανάλυση πάνω στο πρωτογενές υλικό που αφορά τον Σκιπίωνα Αιμιλιανό, ανήκει στον αείμνηστο Καθηγητή Άλαν Άστιν, του Πανεπιστημίου του Κούν, στο Μπέλφαστ, ο οποίος περιέγραψε αξιοσημείωτα τον Σκιπίωνα με τα εξής: «Είχε φαινομενικά όλα τα χαρακτηριστικά του μονοκράτορα, ο οποίος, αν δεν ήταν διστακτικός και απρόθυμος ως προς τούτο, θα μπορούσε να έχει γίνει *Princeps* έναν αιώνα πριν από τον Αύγουστο» (*Σκιπίων Αιμιλιανός*, Oxford University Press, 1967, p.vii).

Αξίζει να τονιστεί πόσο λίγα γνωρίζουμε με βεβαιότητα από γραπτές μαρτυρίες γι' αυτή την εποχή. Σχεδόν όλα από τα «γεγονότα» μας προέρχονται από συγγραφείς που έζησαν αρκετούς αιώνες μετά τα γεγονότα τα οποία περιγράφουν, και μάλιστα πολλά από αυτά σε ανέκδοτα, λόγια και φράσεις σε λίγες μόνο προτάσεις. Υπάρχουν κενά που χάσκουν στη γνώση μας· για παράδειγμα, για τα χρόνια που μεσολάβησαν ανάμεσα στο θρίαμβο του Αιμίλιου Παύλου στα 167 π.Χ. και τον δεύτερο Κελτιβηρικό Πόλεμο στα 154 π.Χ., δεν υπάρχει σχεδόν

καμία γραπτή μαρτυρία· όσο για τη ζωή του Σκιτίωνα Αιμιλιανού υπάρχει ένα σχεδόν απόλυτο κενό. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι δεν συνέβη τίποτα πολύ ενδιαφέρον μέσα σε όλα εκείνα τα χρόνια, αλλά απεναντίας αντικατοπτρίζει τις παραξενιές και ιδιοτροπίες σε ό,τι αφορά την επιβίωση των εγγράφων. Ακόμα και ενός συγγραφέα τόσο σημαντικού όσο ο Πολύβιος, ο οποίος διατήρησε σπουδαία φήμη σε όλη τη διάρκεια των αρχαίων χρόνων και εξακολουθούσε να διαβάζεται και στο Βυζάντιο στην Κωνσταντινούπολη, έχουν διασωθεί μόνο μερικά από τα έργα του που αντιπροσωπεύουν λιγότερα από τα μισά που έχει συγγράψει. Άλλοι ιστορικοί έρχονταν και έφευγαν από τη μόδα και χάνονταν στην αφάνεια, με τα έργα τους να απορρίπτονται και να γίνονται γνωστά μόνο μέσα από ανέκδοτα και αναφορές μεταγενέστερων συγγραφέων, συχνά αμφίβολης εγκυρότητας και αξιοπιστίας. Από τη στιγμή που κάθε βιβλίο της αρχαιότητας έπρεπε να αντιγραφεί με το χέρι, με κάθε επιμέλεια, ακόμα και πασίγνωστοι συγγραφείς μπορεί να παρουσιάζονται με μόλις λίγες δεκάδες διασωθέντα αντίτυπα των βιβλίων τους, συγκεντρωμένα στις ιδιωτικές βιβλιοθήκες των υποστηρικτών τους ή σε δημόσιες βιβλιοθήκες στις μεγάλες πόλεις· οι περισσότερες από αυτές καταστράφηκαν στο πέρασμα του χρόνου, με πιο γνωστή απ' όλες την καταστροφή από πυρκαγιά της σπουδαίας βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας στα τελευταία χρόνια της αρχαιότητας.

Μεγάλες συγκινήσεις στο μέλλον μπορεί να προσφέρει η ανακάλυψη χαμένων πρωτότυπων κειμένων από εκείνη την περίοδο, ενδεχομένως σε κομματάκια από παπύρους τα οποία ξαναχρησιμοποιήθηκαν για να τυλιχτούν μούμιες στην Αίγυπτο, ή στα απομεινάρια αρχαίων βιβλιοθηκών. Μία από τις πιο αξιοσημείωτες ανακαλύψεις στη ρωμαϊκή αρχαιολογία υπήρξε η «Βίλα των Παπύρων» στην Ηράκλεια της Ιταλίας, που συνίσταται σε μία αίθουσα γεμάτη με παπύρους που απανθρακώθηκαν αφότου ο Βεζούβιος εξερράγη και έθαψε την πόλη κάτω από τόνους λάβας το 79 μ.Χ. Οι πάπυροι κυρίως περιείχαν τα

γραπτά ενός άσημου Έλληνα φιλόσοφου, όμως υπαινίσσονται τι μπορεί να μην έχει ακόμη ανακαλυφθεί σε κάποιο από τα υπόλοιπα σπίτια των εύπορων πατρικίων που παραμένουν ακόμη θαμμένα κάτω από τη λάβα του ηφαιστείου. Μια τέτοια ανακάλυψη θα μπορούσε να είναι μια αληθινή επανάσταση στη γνώση μας για την αρχαία ιστορία και θα ολοκλήρωνε την πραγματική εικόνα για εκείνα τα χαμένα χρόνια του δεύτερου αιώνα π.Χ., αλλά στο μεταξύ έχουμε αρκετό υλικό που διασώθηκε, το οποίο μας επιτρέπει μια εμπειριστατωμένη θεώρηση σύμφωνη και με όσα άλλα γνωρίζουμε γι' αυτή την περίοδο, συμπεριλαμβανομένου βεβαίως του ολοένα αυξανόμενου όγκου των αρχαιολογικών ευρημάτων.

Σκιτίων Αιμιλιανός Αφρικανός

Το σύνολο της γνώσης για τον Σκιτίωνα πριν από το αξίωμά του στη Σύγκλητο στα 152 π.Χ., θα γέμιζε περίπου μισή σελίδα, αλλά ακόμη κι έτσι παρέχει περισσότερες λεπτομέρειες για τα πρώτα χρόνια της ζωής του απ' όσες υπάρχουν για τους περισσότερους άλλους Ρωμαίους αυτής της περιόδου. Γνωρίζουμε κάποια πράγματα για την εκπαίδευση και το χαρακτήρα του Σκιτίωνα από λιγοστά ατελή αποσπάσματα που σώζονται γι' αυτόν και τα είχε γράψει ο δάσκαλος και φίλος του Πολύβιος, καθώς και από αναφορές μεταγενέστερων συγγραφέων που βασίστηκαν στον Πολύβιο, και άλλες σύγχρονες αναφορές που δεν σώζονται πια. Ο Πλούταρχος, για παράδειγμα, μας μιλάει για το πώς ο Αιμίλιος Παύλος επιδίωκε να εκπαιδεύσει τους γιους του όχι μόνο στην πειθαρχία στην πατρίδα και τους προγόνους, πειθαρχία στην οποία είχε εκπαιδευτεί και ο ίδιος, αλλά και, με μεγαλύτερη μάλιστα ζέση, στην ελληνική παιδεία. Γιατί όχι μόνο οι μελετητές της γραμματικής, οι φιλόσοφοι και οι ρήτορες, αλλά και οι πηλοπλάστες και οι ζωγράφοι, οι επιστάτες των αλόγων και των σκύλων και οι δάσκαλοι της τέχνης

του κυνηγιού, από τους οποίους περιστοιχίζονταν οι νεαροί άντρες, ήταν Έλληνες (Aemilius Paullus, 6.8). Μετά τη Μάχη της Πύδνας, επιτράπηκε στον Σκιπίωνα να πάρει ό,τι ήθελε από τη Μακεδονική Βασιλική Βιβλιοθήκη, και ο Κικέρων μας μεταφέρει ότι ο Σκιπίων «δεν άφηνε ποτέ από τα χέρια του» την *Κύρου Παιδεία* του Ξενοφώντος, μια καταγραφή της ζωής του Κύρου του Μεγάλου της Περσίας και το πώς αναρριχήθηκε στην εξουσία. Ο Κικέρων μας μιλά επίσης για το πώς ο νεαρός Σκιπίων είχε σφοδρή επιθυμία να παρακολουθεί τις διαλέξεις που έδιναν διάφοροι Αθηναίοι φιλόσοφοι που είχαν έρθει στη Ρώμη (*De Oratore*, 2.154).

Η απορρόφηση του Σκιπίωνα από την ελληνική κουλτούρα αναμφίβολα διαμορφώθηκε αλλά και αναχαιτιζόταν από τον Πολύβιο, ο οποίος φυσικά ήταν Έλληνας, αλλά σε καμία περίπτωση απλός φιλέλληνας δίχως κριτική σκέψη. Ο θαυμασμός του Πολύβιου για τον ρωμαϊκό χαρακτήρα αποκαλύπτεται στην αναφορά του για τη φήμη που είχε ο Σκιπίων ότι ήταν εγκρατής, που εκείνο τον καιρό ήταν κάτι που τον έκανε να ξεχωρίζει μέσα στη Ρώμη και οφειλόταν στην «ηθική κατάπτωση των περισσότερων νέων. Επειδή κάποιοι είχαν αφηθεί έρμαιοι σε ερωτικές περιπέτειες με αγόρια, άλλοι με πόρνες, γλέντια, μεθοκόπια. (...) Ο Σκιπίων, ωστόσο, είχε τάξει τον εαυτό του στο να ακολουθήσει τον αντίθετο δρόμο ως προς τη συμπεριφορά (...) απέκτησε μια καθολική φήμη για την αυτοπειθαρχία του και την εγκράτειά του» (Πολύβιος, 31.25). Η θεώρηση του Πολύβιου απέναντι στην ιστορία είχε μια έφεση προς το πρακτικό του πράγματος, παρατηρώντας πώς μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να βοηθήσει τις εκάστοτε εκστρατείες και στρατηγικές, ενώ το πάθος του Σκιπίωνα για την *Κύρου Παιδεία* υποδηλώνει ότι το ενδιαφέρον του για την ελληνική λογοτεχνία ξεκινούσε από το ίδιο υπόβαθρο. Είναι δυνατόν, επομένως, να βλέπει κανείς έναν νεαρό άντρα ο οποίος έχει γαλουχηθεί και εκπαιδευτεί εντατικά στο *mos maiorum*, στα ήθη και έθιμα των προγόνων, αλλά παράλληλα να είναι και

ανοιχτός σε καινούριες επιρροές που έρχονταν από την Ελλάδα, τις οποίες ωστόσο ο Πολύβιος φρόντιζε να εξισορροπεί, κατά τρόπο τέτοιο που να ενδυναμώνουν τις ρωμαϊκές αρετές της τιμής και της αξιοπιστίας, αρετές τις οποίες τόσο πολύ θαύμαζε και ο ίδιος ο Πολύβιος.

Η εικόνα ενός σοβαρού και ίσως λίγο αυστηρά ασκητικού νεαρού άντρα αντισταθμίζεται από το πάθος του για το κυνήγι, κάτι που ο Σκιπίων μοιραζόταν με τον Πολύβιο, καθώς και από την εξαιρετική ικανότητά του στη μάχη. Ύστερα από τη Μάχη της Πύδνας, πέρασε καιρό κυνηγώντας στο Μακεδονικό Βασιλικό Δάσος, το οποίο του δόθηκε από τον πατέρα του δώρο για τη νίκη. Στην Πύδνα είχε διακριθεί ιδιαίτερα στη μάχη, μπαίνοντας βαθιά μέσα στη μακεδονική φάλαγγα και ύστερα επιστρέφοντας από την καταδίωξή του «με δύο ή τρεις συντρόφους, πιτσιλισμένους από το αίμα των εχθρών που είχε σκοτώσει, έχοντας, σαν νεαρό λαγωνικό από εκλεκτή ράτσα, παρασυρθεί από την ευχαρίστηση της νίκης, που δεν ήταν δυνατόν να τιθασευτεί» (Πλούταρχος, *Aemilius Paullus*, 22.7-8). Την επόμενη φορά που πήρε μέρος σε μάχη, περίπου δεκαεφτά χρόνια αργότερα στην Ισπανία, μαθαίνουμε ότι σκότωσε έναν αρχηγό των εχθρών ο οποίος τον προκάλεσε σε μονομαχία, και κέρδισε την *corona muralis*¹ ως ο πρώτος που βρέθηκε στα τείχη κατά την έφοδο στο οχυρό της Ιντερκάτια· περίπου δύο χρόνια αργότερα στην Αφρική, και ενώ ήταν ακόμα ένας απλός τριττύαρχος, κέρδισε την ακόμα πιο πολυπόθητη *corona obsidionalis*, το Στέμμα του Πολιορκητή, επειδή έσωσε Ρωμαίους στρατιώτες από σχεδόν βέβαιο θάνατο από τις δυνάμεις των Καρχηδονίων (Αππιανός, *Iberica* 53 και *Libyca* 102-104· Λίβιος, *Periocha* 48-9 31.28.12-29).

Φαντάζει πιθανό ότι ο Σκιπίων και οι σύγχρονοί του είχαν μάθει τα βασικά πάνω στην τέχνη του πολέμου όλοι μαζί, ενώ

---

¹ Στέμμα που αναπαριστά τα τείχη μιας πόλης ή κάστρου, που το απένεμαν στο στρατιώτη ο οποίος κατόρθωνε να φτάσει πρώτος στα τείχη εχθρικής πόλης. (ΣτΜ)

ήταν ακόμη μικρά αγόρια στη Ρώμη, κάτω από την καθοδήγηση βετεράνων που τους είχε ανατεθεί να εκπαιδεύσουν τα αγόρια στα όπλα. Το αν και κατά πόσο μια τέτοια «ακαδημία» πρόσφερε εκπαίδευση και σε υψηλότερες δεξιότητες σχετικά με τον πόλεμο –όπως η στρατηγική και οι τακτικές– είναι άγνωστο, όμως το ενδιαφέρον κάποιων από τις παλιότερες γενιές σχετικά με τη στρατιωτική ετοιμότητα των μελλοντικών αξιωματικών, όπως επίσης και η διαθεσιμότητα Ελλήνων καθηγητών που θα μπορούσαν να διδάξουν στρατιωτική ιστορία –κάποιοι από αυτούς, όπως ο Πολύβιος, ήταν παλιά στρατιώτες και είχαν εμπειρία από μάχες– υπαινίσσονται πως υπήρχε αυτή η πιθανότητα. Ο Πολύβιος πάντως ήταν ιδιαίτερα κατάλληλος για ένα τέτοιο καθήκον όχι μόνο λόγω του ότι υπήρξε και ο ίδιος στρατιώτης, αλλά και γιατί τον γοήτευαν πολύ όλα όσα αφορούσαν το στρατό, για να μην ξεχνάμε και το «Τετράγωνο του Πολυβίου», καθώς και το τηλεσκόπιο για να μεταβιβάζονται σήματα στο πεδίο της μάχης (Πολύβιος 10.45-6). Κάποιοι στη Σύγκλητο, ενδεχομένως η πλειονότητα, κατά πάσα πιθανότητα θα είχαν αντιταχθεί σε μια τέτοια εκπαίδευση, φοβούμενοι για την «επαγγελματική στροφή» ενός σώματος αξιωματικών, γι' αυτό κι εγώ φαντάστηκα την ακαδημία να λειτουργεί με διακριτικότητα πίσω από τα τείχη της Σχολής των Μονομάχων, ένα μέρος όπου η εξάσκηση στα όπλα και μάλιστα πάνω σε ζωντανά θύματα είναι κάτι που θα μπορούσε να συμβεί. Στη Ρώμη του σήμερα, τα εμφανή ερείπια της Σχολής των Μονομάχων δίπλα στο Κολοσσαίο χρονολογούνται σε μια ύστερη περίοδο, όμως τα αρχαιολογικά ευρήματα υποδηλώνουν ότι μπορεί να υπήρχε και νωρίτερα κάποιος χώρος εκπαίδευσης σε αυτό το μέρος στα νότια της Αγοράς και κατά τον δεύτερο αιώνα π.Χ.

Η σύνδεση ανάμεσα στον Σκιπίωνα και τον Πολύβιο ήταν μία από τις μεγαλύτερες φιλίες της αρχαιότητας, η οποία, παρ' όλα αυτά, γινόταν δυσχερής από το γεγονός ότι ο Πολύβιος ήταν, για να ακριβολογούμε, αιχμάλωτος των Ρωμαίων, ένας Έλληνας ευγενής που υποχρεώθηκε από τις περιστάσεις να

αποδεχτεί το αίτημα να γίνει μέντορας του Σκιπίωνα του νεότερου στη Ρώμη. Ο Σκιπίων είχε έναν μεγαλύτερο αδελφό, τον Φάβιο (όνομα που ήρθε ως αποτέλεσμα της υιοθεσίας του από το γένος των Φαβίων), που ήταν επίσης μαθητής του Πολύβιου· έχω χρησιμοποιήσει το *praepomen* του καθώς και τη σχέση του με τον Πολύβιο στη δημιουργία του φανταστικού λεγεωνάριου ήρωά μου, του Φάβιου Πετρώνιου Σεκούντου, που ήταν σωματοφύλακας και σύντροφος του Σκιπίωνα στη μάχη, που η σχέση μαζί του μέσα σε αυτό το μυθιστόρημα μοιάζει κατά πολλούς τρόπους με τη σχέση μεταξύ αδελφών.

Έχω υποθέσει ότι ο Πολύβιος βρισκόταν στη Ρώμη στα 168 π.Χ. και ήταν παρών, με τη μεριά των Ρωμαίων, στη Μάχη της Πύδνας, κι έτσι είχε παραδοθεί ως αιχμάλωτος λίγο νωρίτερα απ' ό,τι οι περισσότεροι από τους συγχρόνους του, συμφωνώντας πιθανότατα και με το θαυμασμό που έτρεφε προς τη Ρώμη. Αδιαμφισβήτητα έγινε ένθερμος υποστηρικτής της Ρώμης, και στον Σκιπίωνα διέβλεψε έναν νεαρό άντρα ο οποίος ξέφυγε από τις συνηθισμένες παραμέτρους, δείχνοντας ευαισθητοποίηση από το όνειδος που μπορεί να φορτώθηκε πάνω του από τη θετή του οικογένεια του γένους των Σκιπιόνων για την αμέλεια και την αδιαφορία του να δείξει το αναμενόμενο ενδιαφέρον για τα δικαστήρια και τις κοινωνικές λεπτότητες της Ρώμης. Όπως και ο Πολύβιος, ήταν φιλαναγνώστης και διανοούμενος, ήταν όμως και παθιασμένος κυνηγός και πολεμιστής, ένας άνθρωπος που πάνω απ' όλα χαιρόταν την ιδέα του πολέμου και ένα πεπρωμένο το οποίο έμελλε να τον οδηγήσει στα 146 π.Χ. να σταθεί καβαλάρης μπροστά στα τείχη της Καρχηδόνας και να ατενίσει τις βαρυσήμαντες δυνατότητες που ανοίγονταν μπροστά στον ίδιο και τη Ρώμη.

Πολλές από τις αναφορές σε αυτό το μυθιστόρημα σχετικά με τις τελευταίες ώρες της Πουνικής Καρχηδόνας έχουν ως πηγή τους τον Αππιανό, και συγκεκριμένα η μάχη και η σφαγή στην παλιά πόλη κάτω από τη Βύρσα. Όσο για τη μοίρα του Ασδρούβαλου, ο Αππιανός μας λέει ότι παραδόθηκε στον

Σκιπίωνα, αλλά ότι η σύζυγός του σκότωσε τα παιδιά της και τα πέταξε, ακολουθώντας τα αμέσως μετά, στη φωτιά που κατάναιγε το ναό «όπως θα έπρεπε να έχει πεθάνει και ο ίδιος ο Ασδρούβαλος» (Αλπιανός, *Libyca*, 131). Έχω πάρει αυτές τις νύξεις του Αλπιανού ως βάση για την τελευταία, αποκαλυπτική σκηνή του μυθιστορήματος.

Το νόμισμα που χρησιμοποιήθηκε σαν σχέδιο σε αυτό το μυθιστόρημα είναι ένα πανέμορφο δείγμα της μοναδικής ρωμαϊκής έκδοσης που είναι γνωστή μέχρι σήμερα από τα 146 π.Χ., αυτό που περιεργάζεται ο Σκιπίων στο κεφάλαιο 22· μπορείτε να δείτε ένα βίντεο στο οποίο κρατάω αυτό ακριβώς το νόμισμα στην ιστοσελίδα μου www.davidgibbins.com εκεί όπου επίσης μπορείτε να βρείτε περισσότερα γεγονότα πίσω από το μύθο και τη φαντασία, που έχουν σχέση με το έργο μου ως αρχαιολόγου στην Καρχηδόνα και άλλα μέρη που αναφέρονται στο μυθιστόρημα.

